

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

В. С. Шандра

КАНЦЕЛЯРІЯ НОВОРОСІЙСЬКОГО І БЕССАРАБСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА (1822-1874): СТРУКТУРА, ОСОБОВИЙ СКЛАД, АРХІВ

Новоросійське і Бессарабське генерал-губернаторство як адміністративно-територіальна і політична одиниця було створене 1822 р. з метою нівеляції відмінностей південного регіону та його інтеграції у складі Російської імперії. Очолював його генерал-губернатор з одноособовою формою правління, який мав при собі Канцелярію та чиновників з особливих доручень.

Призначений 1823 р. генерал-губернатор М. С. Воронцов реорганізував Канцелярію попередника, херсонського військового губернатора, справочинство в якій велося за територіальним принципом¹. Її новий правитель О. І. Казначеев заснував, враховуючи багатовекторність управління та значні території генерал-губернаторства (Херсонська, Катеринославська, Таврійська губернії та Бессарабська область), спільну для Новоросії і Бессарабії Канцелярію. Вона створювалась подібною до міністерського департаменту, з відділеннями², кожне з яких мало займатися чітко окресленими питаннями.

Мету цієї статті автор вбачає у з'ясуванні структури Канцелярії вищої для південного регіону установи, яка впродовж 50-ти років здійснювала адміністративно-політичні функції. Аналіз формування її особового складу свідчить про особливий статус цього регіону в імперії. Важливим є також з'ясування ступеня збереженості її відомчого архіву, внутрішня організація якого відповідала поділу Канцелярії на структурні підрозділи, - основи сьогоденних багатоаспектних історичних досліджень.

Отже, Канцелярія генерал-губернатора мала п'ять відділень, з поділом на столи: I - інспекторський, статистичний та стіл благоустрою, II - стіл карних, цивільних і межових справ, III - фінансовий та комерційний столи, IV - управління Бессарабською областю (два столи), V - столи військових, медичних та аудиторських справ³. Окремо велися справи приватної канцелярії генерал-губернатора, до яких належали відомості, що подавалися імператору, про політичні настрої, управління татарами та іншим неросійським населенням, про торгівлю забороненою книгопродукцією, нагляд за підозрілими в політичному відношенні особами тощо⁴. З 1845 р. її назва, запозичена з міністерських структур, змінилася, вона почала іменуватися особливою канцелярією.

М. С. Воронцову урядом Олександра I було дозволено запросити до Канцелярії таку кількість чиновників, яку він вважав необхідною. Є свідчення, що державне жалування генерал-губернатора він передавав на утримання чиновників, доплачуючи їм за службу⁵. Штат Канцелярії, укладений 1823 р., нараховував 60 осіб. На основі загальноімперського розпису канцелярій генерал-губернаторів 1826 р. запроваджувалися три посади чиновників з особливих доручень. Канцелярія складалася з правителя, секретарів (3) відділень, їхніх помічників по поліцейській, господарській та судній частина - по три на кожне (9), журналіста, ексекutora, що виконував і обов'язки скарбника, перекладача та 18 переписувачів (разом 37 осіб). На утримання Канцелярії з державного бюджету виділялося 40 800 руб.⁶ Подальші зміни відбулися 1833 р. Державна рада розглянула штат

карантинного відділення, що нараховувало 13 чиновників⁷. Однак тоді не йшлося про архітектора для будівництва карантинних помешкань. Недогляд було виправлено, Комітет міністрів схвалив пропозицію М. С. Воронцова, затвердивши положення про цю посаду⁸.

Через військового міністра М. С. Воронцов виклопотав збільшення кількості військових для чергування при своїй особі⁹. 1835 р. воно складалося вже з 12 чоловік¹⁰. Генерал-губернатор заручився дозволом на виділення із статків Одеси 1 500 руб., щоб винаймати помешкання для чиновників Канцелярії¹¹. З огляду на значну кількість торговельних операцій, що здійснювалися в генерал-губернаторстві, 1843 р. вводилася посада особливого чиновника для нагляду за аукціонною камерою. Така форма контролю, крім Комітету міністрів, розглядалася Державною радою, яка, зважаючи на зловживання при продажу маєтностей, підтримала пропозицію М. С. Воронцова, як і призначення на цю посаду чиновника Канцелярії одеського губернатора на кошти з міських статків¹².

Після отримання намісницьких повноважень на Кавказі М. С. Воронцов забрав до головної квартири кілька здібних військових зі свого чергування. Серед них були ад'ютанти - князь О. І. Гагарін, який невдовзі обійняв посаду кутаїського генерал-губернатора, та граф Галатерсі, майбутній генерал у Тифлісі. З ним від'їхали три чиновники - особистий секретар М. П. Щербінін (1807-1881), невдовзі дійсний таємний радник, сенатор, барон О. П. Ніколаї (1821-1894) та лікар Е. С. Андрієвський¹³. З від'їздом М. С. Воронцова уряд почав приділяти більше уваги зміцненню штату Канцелярії Новоросійського генерал-губернаторства. Вже 1845 р. Комітет міністрів, обговорюючи доповідь міністра внутрішніх справ, висловився за введення посади медичного чиновника з особливих доручень, визначаючи його основним завданням охорону південних кордонів від епідемій. 1846 р., у зв'язку з наростанням консолідуючого руху серед євреїв, Міністерство внутрішніх справ рекомендувало генерал-губернатору призначити двох інспекторів з євреїв, які б допомагали владі у протидії релігійному фанатизму¹⁴.

Останні зміни вимагали нового розпису, укладення якого велося впродовж всього 1845 р. Необхідність у цьому аргументувалася тим, що з часу останнього затвердження штату функції головного правителя краю значно розширилися. 1846 р. висновком Державної ради був затверджений новий штат. Він нараховував 72 чиновники. Утримувалася Канцелярія державним коштом та з міського бюджету (28 400 руб., з них 13 200 руб. сплачувала Одеса)¹⁵.

Розглянемо, чим займалося кожне відділення на середину 1840-х років. Вони отримали такі назви - розпорядче, господарське, судне, карантинне, "Бессарабська область". Як і раніше, функціонувала особлива канцелярія. Розпорядче відділення складалося з трьох столів. У першому опрацьовували звітну документацію губернаторів, справи по дворянських та купецьких виборах, нових галузях господарської діяльності, освітні, справи приказів громадської опіки, особові справи чиновників Канцелярії та державних установ регіону. Другий стіл вів справи з благоустрою міст, будівництва державних помешкань. Тут здійснювався нагляд за будівельними комітетами, карантинами та заходами з відвернення епідемій, розмежування земель; реєструвалися надзвичайні події, контролювалося виконання рекрутської повинності, коробковий та свічковий збори. До його компетенції входило переведення з одного податкового стану до іншого, контроль за сплатою недоїмок. Тут видавалися паспорти іноземцям. Третій стіл, рахунковий, забезпечував Канцелярію розрахунками витрат. Господарське відділення також мало три столи. Перший вів будівельні справи, контролював порти, займався особливими зборами з татар, видав арештантськими ротами та розквартируванням військ. Чиновники Другого столу наглядали за сплатою натуральних і грошових повинностей, торговельними справами, сухопутними шляхами сполучень. У третьому столі велися справи про

пароплавне сполучення Одеси. Судне відділення мало два столи: перший контролював ведення карних справ, другий - цивільних і межових. Карантинне відділення складалося із двох столів. Перший вів особові справи чиновників карантинної служби та контролював дотримання карантинних правил. Чиновники другого столу забезпечували виконання розпоряджень щодо охорони кордонів від епідемій та займалися розміщенням прикордонної сторожі. Відділення "Бессарабської області" займалося вирішенням питань управління цим регіоном¹⁶. Указом міністра юстиції від 2 серпня 1846 р. при Канцелярії кавказького намісника створювався стіл для ведення справ Новоросійському краю і Бессарабії до часу існування спільного для Новоросії і Кавказу головного начальника¹⁷. Його штат був невеликим - 5 осіб. Із увільненням М. С. Воронцова з посади намісника 1854 р. стіл ліквідувався з передачею справ до Канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора¹⁸.

1850 р. Державна рада затвердила подання міністра внутрішніх справ про створення в Канцелярії таємної частини. Ця служба, заснована 1839 р. за пропозицією О. Х. Бенкендорфа, обмежувалася послугами одного чиновника. До одеського карантину було зараховано колезького асесора Хрустальова, який знав іноземні мови і, обіймаючи посаду інспектора, опікувався питаннями спостереження за приїжджаючими з-за кордону, переглядав іноземну кореспонденцію. Революційні події на Заході спричинили розширення кола його обов'язків, тому додавалися посади секретаря, перекладача з європейських мов та переписувача, що утримувалися за рахунок статків Одеси - 1 550 руб.¹⁹ Тепер чиновники таємної частини легітимно займалися пошуком польських емісарів, стежили за іншими іноземцями²⁰.

У зв'язку з Кримською війною при генерал-губернаторові встановлювалася посада чиновника з особливих доручень у справах іррегулярних військ²¹, а 1855 р. указом Сенату за клопотанням генерал-губернатора О. Г. Строганова (1855-1862 рр.) - посади ще трьох чиновників з особливих доручень. Через рік, за погодженням з імператором, була введена посада дипломатичного чиновника, відрядженого до Одеси Міністерством іноземних справ. Цього разу управлінці утримувалися державним коштом²². Чиновник-дипломат опікувався зв'язками іммігрантів із зарубіжжям, пересилав кореспонденцію до Костантинополя, російських місій і консульств, зносився з конторами і агентствами Російського пароплавства і торгівлі, з іноземними поштовими і транспортними конторами та казначействами²³.

1858 р., після Паризького договору (1856), за яким частина Бессарабії відійшла до Румунії²⁴, відбулися зміни і в Канцелярії. Оскільки відділення управління Бессарабією припиняло своє функціонування, міністр внутрішніх справ пропонував скоротити кошти на Канцелярію. Натомість генерал-губернатор наполягав на тому, щоб, не зменшуючи витрат, за рахунок посад управлінців Бессарабського відділення підвищити платню чиновникам. Це мотивувалося тим, що розміри їхнього жалування невисокі (середній чиновник отримував менше, ніж міський носильник). У зв'язку з цим вони нерідко переходили на приватну службу, до торговельних та акціонерних компаній. Перед багатьма чиновниками Канцелярії питання стояло так: або бідувати, або брати хабарі, що було рівнозначно "скачиванию в бездну преступлений"²⁵. Генерал-губернатор вважав, що останнє не відповідає державним інтересам. Міністр відмовляв, посилаючися на те, що інші генерал-губернатори також вимагатимуть підвищення жалування чиновників. Контраргументом генерал-губернатора було політичне становище регіону, його особливе географічне положення та етно-національний склад населення. Згадувалися й аргументи М. С. Воронцова, який ще 1845 р. відзначав, що Канцелярія південного генерал-губернаторства, крім безпосередніх управлінських справ займається питаннями облаштування гірських доріг, портів, видобування вугілля, організації пароплавства,

садівництва, лісового господарства. До того ж, чиновники вирішували проблеми дипломатичного характеру, облаштовували іммігрантів, опікувалися "єврейським" питанням та ін. Зрештою уряд підтвердив особливості південного регіону. З того часу мало що змінилося. До того ж, і населення краю винесло тягар Кримської війни. Аргументи були досить переконливими. Міністр затвердив поданий О. Г. Строгановим штатний розпис²⁶.

Канцелярія фінансувалася з трьох джерел - державної скарбниці, одеських міських та бессарабських обласних статків, що складало разом 43 тис. руб., з яких 18,4 тис. руб. сплачувалося містом і 7,4 тис. руб. Бессарабією²⁷. Тоді ж було внесено зміни і до структури Канцелярії. Справи розглядалися в чотирьох відділеннях - розпорядницькому, господарському, земських зборів, судному.

Із призначенням генерал-губернатором П. Є. Коцебу (1862-1874), який одночасно очолив і щойно створений Одеський військовий округ, Воєнне міністерство відрядило досвідченого чиновника для контролю за армійським провіантом²⁸. Зіткнувшись із проблемами єврейського населення, генерал-губернатор дійшов висновку про необхідність введення до штату ще однієї посади - вченого єврея. На такій уже перебував з 1852 р. колишній австрійський підданий Маркус Гурович. Від 1834 р. він виконував таємні доручення, перекладав і коментував документи, що надходили не лише до генерал-губернатора, а й до інших установ: в окружні суди та до Канцелярії одеського градоначальника. Тепер на запрошення згодився одеський рабин доктор С. Л. Швабахер, знавець "єврейського закону"²⁹. 1868 р. генерал-губернатор, звертаючися до міністра фінансів, обґрунтував необхідність мати в своєму відомстві чотирьох гірничних інженерів. Дозвіл було дано на три посади³⁰.

Напередодні ліквідації генерал-губернаторства Міністерство внутрішніх справ вирішило уточнити кількість чиновників, які служили на Півдні. Їх виявилось 69. Серед них були чиновники, що відряджалися за імператорським повелінням та міністерствами, у тому числі 31 - вищого класу, а також 21 чиновник з Міністерства внутрішніх справ³¹. Чиновників відряджали Міністерство шляхів сполучень (1), Міністерство фінансів (2), Морське міністерство (2). Так, дійсний статський радник Т. П. Веліхов як чиновник Міністерства внутрішніх справ займався благоустроєм Одеси; таємний радник, граф Соллогуб опікувався питанням облаштування в'язниць краю; колезький секретар Синцін інспектував сільське господарство Херсонської губернії³². Генерал-губернатор широко користувався правом вимагати в разі потреби направлення досвідчених міністерських чиновників. Канцелярія мала в штаті 63 чиновники і службовці. Корпус чиновників з особливих доручень нараховував 10 осіб.

Раціональна структура Канцелярії передбачала певну організацію роботи чиновників: для кожного з них були виписані посадові обов'язки, покликані забезпечити оперативність і злагодженість праці. Малося на увазі, що її діяльність як вищої для краю установи Російської держави набуває ще й політичного аспекту. Для відвідувачів визначалися години й дні прийому. Канцелярія розпочинала роботу о 9-й, а при О. Г. Строганові - о 8 год. ранку³³. Прохання приймалися тут же: їх можна було подати через квартирного швейцара або чергового чиновника. Обумовлювалося, що скарги прийматимуться лише тоді, коли прохачі попередньо вже зверталися до губернаторів. Генерал-губернатор запевняв, що в цьому разі він не залишить поза увагою жодного подання³⁴.

Правитель Канцелярії оперативно доповідав генерал-губернаторові про найважливіші події, отримував його кореспонденцію, контролював виконання письмових й усних резолюцій. Правитель був уповноважений отримувати в Одеській прикордонній поштової

конторі таємні пакети³⁵, вести журнали документів, що надходили від імператора та з поміткою "таємно". Як правило, збір найважливішої інформації про південний регіон здійснював правитель. Його розпорядження губернаторам і градоначальникам прирівнювалися до генерал-губернаторських. Спершу секретарі, а згодом начальники відділень керували столоначальниками, що працювали над виконанням документів. Значну частину часу начальники відділень витрачали на підготовку текстів документів, ведення справ, закріплених за їхніми столами. Тут укладалися настільні реєстри і алфавіти книг. Так, начальник господарського відділення Канатов входив до ради одеського приказу громадської опіки, контролював роботи з благоустрою краю, діяльність товариства вільних матросів, розмежування земель в Криму, формував робочі виправні роти, засновував землеробські єврейські колонії³⁶. Столоначальники наводили довідки, відповідали за дотримання чинного законодавства, готували справи до архівного зберігання.

Журналіст заповнював журнали вхідної і вихідної кореспонденції, розподіляв її на виконання. Скарбник вів рахунки та шнурові книги коштам, які генерал-губернатор отримував особисто від уряду, зберігав грошові суми в спеціальному сундучку, який охоронявся караульним, видавав бланки подорожніх листів, закордонних паспортів (особливо багато богомільцям), обліковував грошові внески. На кінець 1850-х років здійснювалося ведення 20-ти партикулярних і спеціальних рахунків по Канцелярії, вирішувалися питання руху екстраординарних коштів на утримання таємної поліції³⁷. Екзекутор зберігав печатку генерал-губернатора, дбав про канцелярські приналежності. Він контролював утримання Канцелярії відповідно до контракту про винаймання будинку, вів журнал чергування чиновників генерал-губернатора. Архіваріус приймав закінчені справи, наводив довідки, видавав документи в тимчасове користування³⁸.

Поруч із структурною і кількісною характеристикою, важливим видається аналіз соціального і етнічно-національного складу чиновників, їхнього освітнього та професійного рівня. М. С. Воронцов підібрав собі чиновників у столиці. Вони прибували із Санкт-Петербурга і після його приїзду в Одесу. З попереднього складу лишився лише барон Ф. Пфейлицер, збіднілий курляндський дворянин. Крім нього, ад'ютантами служили: поручик, князь В. М. Шаховський (1801-1850), поручик І. Г. Синявін (1801-1851, двоюрідний брат М. С. Воронцова), підпоручик К. К. Варлам і штабс-капітан князь З. С. Херхеулідзев (1835 р. став керч-еникальським градоначальником, згодом - смоленським і орловським губернатором), яких генерал-губернатор знав з часів військової служби або які доводилися йому родичами³⁹.

Це була не просто перестановка кадрів. Приїздили освічені та досвідчені чиновники, які, на думку генерал-губернатора, мали змінити культурно-політичне життя краю, надати йому "російського" характеру. На перших порах усі вони оселилися в одному готелі - "Рено". Серед них було, як зауважив Ф. Ф. Вігель, й чимало гульвіс, котрі не знайшовши собі служби в столиці, шукали чинів, пригод і розваг уже на новому місці. Спілкувалися вони спочатку лише між собою, гуртуючись навколо Канцелярії наче добровільні засланці⁴⁰. Один із них - Ф. Ф. Вігель (1786-1856), літератор, театрознавець, відомий мемуарист, який до переїзду служив чиновником у міністерствах внутрішніх і іноземних справ та фінансів. У літературному Санкт-Петербурзі був відомий як член товариства "Арзамас", запопадливий прихильник зросійщення та офіційного православ'я. М. С. Воронцов пообіцяв йому посаду правителя, однак відправив його до Кишинева із завданням бути "глазом и ухом" генерал-губернатора. Призначений невдовзі членом Верховної ради Бессарабії, Ф. Ф. Вігель подав М. С. Воронцову записку про політичні настрої в цьому регіоні, що сподобалася тому діловими пропозиціями щодо перетворення

області на російську губернію⁴¹. З 1824 р. служив бессарабським віце-губернатором, а в 1826-1828 рр. - градоначальником у Керчі⁴².

Разом із М. С. Воронцовим прибув Ф. І. Бруннов (1797-1875), чиновник дипломатичної служби, що закінчив юридичний факультет Лейпцігського університету (через кілька років став відомим дипломатом). Саме він допомагав генерал-губернаторові вести переговори з Туреччиною 1826 і 1829 рр. За його ініціативою М. С. Воронцов організував видання "Одесского вестника" французькою і російською мовами. 1823 р. прийняв запрошення бути секретарем М. С. Воронцова інший літератор, О. І. Льовшин (1798 або 1799-1879). Уродженець Курської губернії, вихованець Харківського університету, він служив в азіатському департаменті Колегії іноземних справ, у складі Оренбурзької прикордонної комісії досліджував архіви, опрацьовував відомості до історії та побуту місцевих народів. Його історико-етнографічні твори були відзначені Демидівською премією, і їх видрукували в Парижі. За ним закріпилась репутація авторитетного вченого і літератора. Ф. Ф. Вігель відзначав, що його особа була "единственное дельное приобретение, сделанное М. С. Воронцовым в Петербурге"⁴³. І справді, О. І. Льовшин за характером був під стать генерал-губернатору - енергійний, працьовитий, наділений, за висловом Ф. Ф. Вігеля, "врожденною ко всем приветливостью"⁴⁴.

В Одесі він став першим чиновником з особливих доручень у графа, директором театру, головою майже всіх комітетів, попечителем Одеського інституту шляхетних панянок. 1826 р. його було відряджено в Європу, зокрема, він відвідав Лондон, Париж, Ліон, Марсель, Ніццу, Геную, де переймав досвід ведення торгівлі, будівництва карантинів і адміралтейств. Оглядав фабрики, в'язниці, лікарні, модерні будови, сподіваючись спорудити такі в Одесі. З Європи привіз нові ідеї, а до того ж - статuti благодійних товариств, комерційних судів, плани виправних закладів, креслення труб для водопроводу і нечистот. Саме там він переконався в можливостях будівництва артезіанських колодязів, які бачив у Англії й Франції⁴⁵. Переконав генерал-губернатора в потребі перепису, сам його організував, причому обліковувалося не лише населення, а й помешкання, промислові і торговельні заклади⁴⁶. Він же намагався відкрити ремісничі школи для міщан⁴⁷. Відданістю службі О. І. Льовшин зобов'язаний призначенню градоначальником Одеси (1831-1837). Сприяв М. С. Воронцову в розвитку торгівлі - сам був власником двох магазинів. Талант літератора проявив в "Одесском вестнике" та "Одесском альманахе". 1830 р. заснував у Одесі першу бібліотеку. Однак успіхи на ниві красного письменства ще не гарантували доброго адміністрування. Коли в Одесу прийшла чума, О. І. Льовшин не зміг організувати захисту населення, що й послужило причиною звільнення. (Після нього посада градоначальника не заміщалась, до Одеси призначався військовий губернатор.) Однак це не перешкодило дружнім стосункам між О. І. Льовшиним та М. С. Воронцовим. Уже через рік він писав князю, що той, "как начальник значительной части России"⁴⁸, не міг вчинити інакше. О. І. Льовшину було запропоновано посаду іркутського губернатора, але він відмовився їхати до Сибіру і був зарахований чиновником, згодом призначений товаришем міністра внутрішніх справ⁴⁹. Ставши довіреною особою генерал-губернатора в столиці, інформував князя про настрої урядового Санкт-Петербурга, позицію міністрів, про те, коли варто розпочинати клопотання "про милости для Новороссийского края"⁵⁰.

Разом з О. І. Льовшиним на літературно-чиновницькій ниві служили П. Т. Морозов (1808-1881), дослідник історії Одеси, та М. П. Розберг (1804-1874), письменник, невдовзі професор російської словесності Дерптського університету, котрого М. С. Воронцов викликав з Москви. У Канцелярії починав службу і Г. І. Соколов (1810-1852). Після закінчення Московського університету він співпрацював з одеськими періодичними виданнями, досліджував історію кримських ханів, відкрив архів фортеці св. Єлизавети. Інший літератор, М. П. Щербінін, також починав тут кар'єру, яку завершив начальником

Головного управління в справах друку. Серед чиновників генерал-губернатора був і І. О. Стемковський (1789-1832), археолог античних старожитностей, ад'ютант, а потім секретар у герцога Рішельє. За підтримки останнього вивчав у Парижі історію та археологію античності, а за сприяння М. С. Воронцова розпочав дослідження пам'яток Північного Причорномор'я. Вже через кілька років його зусиллями було засновано Одеський археологічний (1825) і Керченський історико-археологічний (1826) музеї. 1828 р. обійняв посаду керченського градоначальника, змінивши Ф. Ф. Вігеля. Консультував М. С. Воронцова і Ю. А. Гагемейстер (1806-1878), фінансист, невдовзі директор канцелярії Міністерства фінансів та автор досліджень, присвячених торгівлі.

Найвпливовішими серед управлінців були чиновники з особливих доручень, які об'їжджали край, збираючи інформацію, напрацьовували механізм реалізації законів на регіональному рівні. Вони поділялися на військових і статських, причому перші переважали, що пояснюється, мабуть, військовим минулим М. С. Воронцова⁵¹. Кожен з них отримував як постійні, так і разові завдання від генерал-губернатора. До постійних можна віднести управління єврейськими колоніями, які потребували чималої уваги. 1838 р. було поставлено питання про відкриття в Канцелярії столу, де зосереджувалося б справочинство, пов'язане з єврейським населенням. Однак міністр державних маєтностей П. Д. Кисельов вважав це недоцільним, оскільки існувала посада чиновника з особливих доручень⁵².

При М. С. Воронцові чиновником з особливих доручень розпочинав службу І. П. Ліпранді (1790-1880), італієць за походженням (його батько приїхав до Росії 1785 р., став директором Катеринославської суконної фабрики). М. С. Воронцов знав його як учасника закордонного походу, начальника військової розвідки. Потім І. П. Ліпранді був відряджений до Вільно з метою воєнного і статистичного опису губерній, згодом служив у частинах, розквартированих у Бессарабії, зрештою отримав запрошення на посаду чиновника з особливих доручень⁵³. Основне його завдання полягало у вивченні стану шляхів сполучень⁵⁴. Чиновниками з особливих доручень були й археологи - вже названий І. О. Стемковський та не менш відомий І. П. Бларамберг (1772-1831). Останній, уродженець Фландрії, свого часу перебував на військовій голландській та англійській службі, 1804 р. перейшов на російську цивільну службу, з 1808 р. був прокурором одеського комерційного суду, з 1810 р. - начальником митного округу, щойно створеного в Одесі. Саме тоді М. С. Воронцов і запропонував йому посаду чиновника своєї Канцелярії. На його переведення просив дозволу у Миколи І, оскільки вважав за доцільне, щоб І. П. Бларамберг служив по Міністерству фінансів і виконував розпорядження генерал-губернатора, займаючись організацією музеїв в Одесі і Керчі⁵⁵. У 1824-1826 рр. посаду чиновника з особливих доручень обійняв С. В. Капніст (1791-1843), син відомого українського автономіста, письменника В. В. Капніста⁵⁶.

Та чи не найбільшої слави зажив А. О. Скальковський, який 1828 р. розпочав службу в Канцелярії колезьким секретарем. 1835 р. здобув особисте дворянство і 1841 р. був призначений на посаду чиновника з особливих доручень. Стежив за постачанням провіанту в армію, розробляв протиепідемічні заходи, наглядав за економічним життям міста тощо. Був членом кількох комісій - торговельної, з інформування уряду про чорноморське пароплавство, а також одеського відділення комерційної ради, комітету для укладання положення про губернських рабинів. Брав участь у діяльності товариств - сільського господарства Південної Росії, історії та старожитностей, редагував "Одесский вестник". За дорученням М. С. Воронцова розробляв зображення гербів повітових міст. Напевне, йому не довго довелося переконувати генерал-губернатора в потребі мати історію краю, в зв'язку з написанням якої поставала проблема збереження місцевих архівів⁵⁷.

1840 р. на службу до Канцелярії прийшов барон О. П. Ніколаї. 1844 р. він був призначений чиновником з особливих доручень. Наступного року його перевели молодшим чиновником з особливих доручень до штату Канцелярії кавказького намісника. А десь через десяток років цей чиновник став попечителем Київського учбового округу і міністром народної освіти. При генерал-губернаторові О. Г. Строганові чиновником з особливих доручень служив М. К. Катакозі: вів формальне слідство у справі постачання до Одеси щепеню⁵⁸. 1865 р., коли молукани виявили бажання переселитися з Туреччини до Росії чи Молдавії, його було відряджено до Тульчі розібратися в цьому питанні⁵⁹. 24 слідства провів Т. П. Веліхов, під час яких викрив розгалужену контрабандну торгівлю в Одесі⁶⁰. Інший чиновник з особливих доручень, полковник М. М. Дембровський, був місцевим, із дворян Херсонської губернії, закінчив Рішельєвську гімназію. У його послужному списку зазначено, що він користувався особливим довір'ям О. Г. Строганова, той цінував його за вміння знаходити спільну мову з селянами. Йому вдалося навіть, не вдаючися до зброї, припинити 1863 р. виступ у кількох селищах Тираспільського повіту. Вдало цей чиновник вирішував і справи земельного розмежування. Крім цього, він успішно виконував й інші доручення генерал-губернатора: виявив в Одесі "фабрику" з виготовлення фальшивих кредитних білетів, провадив ревізію Нахічевано-Бессарабської вірмено-григоріанської єпархії, головував у польовому суді, призначеному для покарання татар; супроводжував імператора, коли той приїздив на Південь⁶¹. Медичний чиновник з особливих доручень І. Я. Видинський опікувався міськими і земськими лікарнями Новоросійського краю⁶². У 1852-1857 роках чиновником з особливих доручень служив П. І. Капніст (1830-1898), онук В. В. Капніста. Він здобув освіту на юридичному факультеті Московського університету і відразу, 1852 р., розпочав службу експедитором в Канцелярії в. о. генерал-губернатора П. І. Федорова. Під час Кримської війни, при М. М. Анненкові, наглядав за перевезенням провіанту⁶³. До певної міри показовою є й служба П. О. Антоновича, якого було зараховано до армійської піхоти з дозволом займатися справами Російського пароплавства і торгівлі. Його заняття були, певно, успішними, оскільки 1861 р. він був призначений в. о. одеського градоначальника, впродовж багатьох років був попечителем Київського учбового округу (1867-1880)⁶⁴.

До значущих належала в Канцелярії й посада правителя. Першим її обіймав О. І. Казначеев (1788-1880), гвардії полковник, що приїхав до Одеси із Санкт-Петербурга і якого Ф. Ф. Вігель назвав головною особою Воронцовського почту. М. С. Воронцов знав його по спільній службі в Мобежі (Франція)⁶⁵. У 1840-х роках обіймав посаду одеського, згодом - феодосійського губернатора і градоначальника, через деякий час - таврійського губернатора⁶⁶. На посаді правителя служив і С. В. Сафонов (1811-1862), який у 1850-1860-х роках став сенатором.

При вирішенні найскладніших питань, коли чиновники Канцелярії не могли забезпечити генерал-губернатора відповідною інформацією, він утворював різноманітні міжвідомчі комітети і комісії. Їх членами призначалися фахівці в певних галузях господарства, а також науковці Новоросійського університету. При М. С. Воронцові діяв, наприклад, комітет, що розробляв інструкцію для комісій з поліпшення торговельних або чумацьких трактів між Новоросійським краєм та Київською і Подільською губерніями. При цьому головну комісію очолював новоросійський генерал-губернатор, а дві допоміжні - київський генерал-губернатор⁶⁷. При О. Г. Строганові було створено комітет для боротьби із сараною. У його відання уряд дозволив відпустити значну суму коштів (75 тис. руб.)⁶⁸.

Коли постало питання про ліквідацію установи, досвідченим чиновникам було запропоновано службу знову ж таки в канцеляріях - Варшавського і Туркестанського генерал-губернаторств. Тим більше, що генерал-губернатором першого призначався П. Є. Коцебу. Начальник розпорядчого відділення старший радник К. І. Пащенко був

рекомендований міністру внутрішніх справ на посаду віце-губернатора Херсонської губернії⁶⁹.

Однією з особливостей Канцелярії було функціонування при ній дендрологічного кабінету, в якому можна було ознайомитися практично з всіма видами дерев, що росли в Новоросії. Там же була й колекція зразків викопних матеріалів⁷⁰.

Служба в Канцелярії на середніх посадах залишалася непрестижною і малооплачуваною. Її службовці одержували навіть менше, ніж малокваліфікований робітник, і значно менше, ніж службовець приватної фірми. Цим і пояснюється постійна зміна серед її особового складу. За таблицею про склад чиновників Канцелярії можна простежити, що на відповідальні посади - чиновників з особливих доручень, правителів канцелярії, завідуючих відділеннями та столоначальників - призначалися вихідці з різних соціо-етнічних станів, з переважанням чиновників російського походження. Серед них зустрічаємо і немало вихідців із малоросійського дворянства. Вони ставали опорою в проведенні урядової регіональної політики.

Ступінь збереженості архіву Канцелярії генерал-губернатора можна встановити лише після з'ясування деяких сторінок його історії. В період функціонування Канцелярії її архів розміщувався в тому ж помешканні, що й сама установа. Лише одного разу, під час англо-французького бомбардування, архів вивозили до іншого приміщення⁷¹. Передача справ з Канцелярії до архіву розпочалася 1842 р. Відразу з'ясувалося, що відведене приміщення не зможе вмістити всіх справ⁷². Тоді постало питання про вилучення окремих з них.

Таблиця 1

Особовий склад Канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора

Роки служби	Посада	Прізвище	Соціально-станове походження	Освіта
1823-1831	ч-к з о/д	О.І. Льовшин	статський радник, ч-к МІС	Харківськ.ун-т
1824-1826	ч-к з о/д	С. В. Капніст	дв., кол. радник Держканце-лярії	Харківськ.ун-т
з 1825 р.	ч-к з о/д	П. І. Бларамберг	дв., ст. радник, ч-к МФ	
з 1826 р.	ч-к з о/д	М.Левицький	губернський секретар	Харківськ.ун-т
з 1829 р.	ч-к з о/д	Хорват	військ., штабс-ротмістр, кол. асесор	
з 1831 р.	ч-к з о/д	П. Шубін	дв., надв. радник	
1840-	ч-к з о/д	О. П. Ніколаї	барон, ч-к ІХ класу	Царськосельський

1848				ліцей
1841-1844	ч-к з о/д	А. О. Скальковський	ст. радник, з чиновників	Віленський, Московськ. ун-ти
1853-1857	ч-к з о/д	П. І. Капніст	дв., чиновник, письменник	Полтавська гімназія, юрфак Московськ. ун-ту
1857-1861	ч-к з о/д	П. О. Антонович	колишній правитель Канцелярії Начальника Чорноморської берегової лінії	Московськ. ун-т
1855-1874	старший ч-к з о/д	О. Є. Турчанинов	з обер-офіцерів, кол. радник, ч-к МВС	Сімферопольська гімназія
1860-1874	ч-к з о/д	М. М. Дембровський	дв. Херсонс. губ., полковник з ОВО	Рішельєвський ліцей
З 1865 р.	ч-к з о/д	Т. П. Веліхов	ч-к МВС	Смоленська духовна семінарія
1832-1865	ч-к з о/д	М. К. Катакозі	дійсний статський радник	
1823-1864	ч-к з о/д	Г. Кошельов	кол. секретар, з купців	Рішельєвський ліцей
З 1865 р.	ч-к з о/д	Синіцин		Рішельєвський ліцей
1871-1874	чиновник-дипломат	А. Вейнберг	дв. Спб. губ., консул	Спб. ун-т
1871-1874	чиновник-дипломат	М. О. Хитрово	дв., камер-юнкер, чиновник МІС	
1871-1874	в. о. карантинного архітектора	І. М. Колович	некласний художник	
1845-1874	ч-к-медик з о/д	Видинський	статський радник	
1834-1874	вчений єврей	М. Гурович		
1865-1874	вчений єврей	С. Л. Швабахер	рабин	повітове училище
Від 1823 р.	ад'ютант	Ф. Пфейлицер	дв., полковник	кадетський корпус

Від 1822 р.	правитель канцелярії	А.І.Казначеев	полковник	
1837-1840	правитель канцелярії	А. Я. Фабр	дійсний ст. радник, кавалер, з родини німця-садівника	Харківськ.ун-т
1840-і рр.	правитель канцелярії	С. В.Сазонов	сенатор з 1852 р.	Харківськ.ун-т
1868-1874	правитель канцелярії	І. Р.Отмарштейн	таємний радник, ч-к МВС	
1823	нач. відділення	Н. М.Лонгинов		семінарія
1823	нач. відділення	М. І. Лекс	тит. рад., з канцеляр.-переписувачів	
Від 1824 р.	нач. відділення	Артем'єв	титулярний радник, столоначальник МЮ	
Від 1828 р.	нач.відділення	І. М. Канатов	статський радник	
1860-1874	нач.відділення	М. Ф. Клодницький	дв., статський радник	Кишинівська гімназія
1868-1874	нач.відділення	К. І. Пащенко	статський радник	
1867-1874	нач.відділення	Стамеров		Московськ.ун-т
1873-1874	нач.відділення	Г. І. Грудзевич-Нечай	дворянин Київської губ.	Інститут шляхів сполучень
Від 1824 р.	столонач.	Нечай	губернський секретар	
1848-1874	столонач.	О.А.Клінгер	колезький асесор	
Від 1852 р.	столонач.	В. І.Афанасьєв	дворянин,колезький радник	Харківськ.ун-т
1841-1856 р.	столонач.	І. М. Унтілов	потомств. дв.,тит. радник	гімназія
1863	столонач.	Попов	колезький радник, секретар Одеської контори Держбанку	
1873-	пом.столонач.	С. Ю. Вітте	з чиновн.	Фізико-

1874				математичний ф-т Новорос. ун-ту
1868- 1874	пом.столонач.	Є. П. Левитський	із священників	Кишинів. пов. духовн. училище
1867- 1874	пом.столонач.	Пантелєєв	потом. дворянин	Кишинівська гімназія*

* Примітка: ч-к - чиновник, о/д - з особливих доручень, МВС - Міністерство внутрішніх справ, МЮ - Міністерство юстиції, МІС - Міністерство іноземних справ, ОВО - Одеський військовий округ, кол. - колезький, дв. - дворянин, надв. - надвірний, ст.- статський.

Описи справ, що підлягали знищенню, архів надсилав міністерствам внутрішніх та іноземних справ, народної освіти, юстиції та Військового міністерства. Розбирання архіву здійснювали спеціально призначені чиновники. В своїй роботі вони керувалися правилами Міністерства внутрішніх справ від 9 грудня 1852 р., 5 березня 1853 р. і 6 вересня 1854 р. Справи дипломатичного характеру відправляли до Санкт-Петербурзького головного архіву. Так, при О. Г. Строганові було відправлено 63 справи, при П. Є. Коцебу - 86 справ. Службовці Міністерства внутрішніх справ в основному лише переглядали описи, вказуючи на ті, що підлягали знищенню після закінчення десятирічного терміну зберігання. Міністерство юстиції виявило інтерес до справ про закони, зокрема ті, що були чинними на території Бессарабської області до 1858 р. Пізніше генерал-губернатор самостійно давав дозвіл на знищення справ, визначених спеціально створеною комісією.

1869 р. архіваріус, колезький асесор К. Єльський підготував для П. Є. Коцебу відомості про кількість справ архіву, розглянутих і визначених для знищення та для постійного зберігання. Перших виявилось 131 094, других - 13 861⁷³. Практично лише кожна десята справа надходила на архівне зберігання. Слід відзначити, що в Калачовській анкеті 1873 р. керуючий Канцелярією назвав зменшену цифру знищених справ - 103 017⁷⁴. Можливо, П. Є. Коцебу не дав дозволу на знищення 30 тис. справ. Після ліквідації генерал-губернаторства 1874 р. архів його Канцелярії нараховував 47 608 справ⁷⁵.

Питання про становище архіву після ліквідації установи вирішувалося міністром внутрішніх справ. Для ознайомлення з ним міністерство відрядило члена своєї ради, таємного радника Гірса, який вказав на цінні історичні матеріали, зокрема автографи російських монархів, актовий матеріал, звіти генерал-губернаторів, листування щодо облаштування колоній, портів та міст. На його думку, поділити архів між дев'ятьма південними губерніями і градоначальствами, як спершу вирішили, було рівнозначно його знищенню. Необхідно було залишити його в первісному вигляді, доручивши комісії розібрати, виокремлюючи цінні в адміністративному і науковому відношенні справи. Вже в перші місяці після припинення діяльності Канцелярії за наказом командуючого військами Одеського військового округу вилучалися документи, в яких ішлося про питання, важливі для Штабу округу⁷⁶.

Під головуванням одеського градоначальника М. І. Бухаріна було створено урядову комісію для розбирання архіву. Відповідальним за роботу призначили К. Єльського. Її найактивнішим учасником був А. О. Скальковський, завдяки чому ця діяльність детально досліджена одеським істориком В. М. Хмарським⁷⁷. Через десять років урядові структури знову звернули увагу на цей архів через невизначеність його статусу. Тимчасовий генерал-губернатор О. Р. Дрентельн, спираючися на поради А. О. Скальковського,

запропонував створити історичний архів Новоросійського краю. Його наступник, генерал-лейтенант Й. В. Гурко, вважав, що на його основі варто заснувати крайовий адміністративний архів. 1883 р. це питання як дуже важливе в науковому і адміністративному відношенні розглянула Державна рада. Обговорювалась можливість передачі документів до столичних архівів, однак було прийнято рішення продовжити впорядкування архіву (його обсяг становив на цей час 50 тис. справ) з виділенням щорічних асигнувань на цю ділянку роботи. 1885 р. в. о. одеського тимчасового генерал-губернатора Х. Х. Рооп дійшов висновку про відкриття на його базі постійно діючого історичного архівосховища. Наступного року визріла ідея заснувати архів при Новоросійському університеті. Через його малі площі йшлося про спорудження окремої будівлі. Проект будови складала комісія з університетських професорів⁷⁸.

Розбирання генерал-губернаторського архіву здійснювалося за схемою А. О. Скальковського. Фондові матеріали поділялися на три категорії. До першої відносили найважливіші документи з історії краю, до другої - матеріали, ще потрібні для адміністративної роботи, до третьої пропонувалося віднести справи, потреба в яких минула, зокрема карні. На час смерті К. Єльського (1879) майже повністю було закінчено реєстрацію документів, але багато справ залишились невпорядкованими, та й пропозиції А. О. Скальковського не були реалізовані.

О. О. Рябінін-Скляревський зазначав, що фонд генерал-губернатора об'єднав документи від початку Потьомкінського періоду і до припинення функціонування установи в 1874 р. Архівні матеріали 1774-1796 рр. були повернуті 1864 р. до архіву Катеринославського губернського правління. Інша їхня частина, що документувала діяльність П. О. Румянцева-Задунайського та О. В. Суворова, була передана 1882 р. до архіву Штабу Одеського військового округу і загинула під час революційних подій початку ХХ ст. О. О. Рябінін-Скляревський зазначив, що описи і "альфабети" уклалися комісією 1875 р. Про роботу ж самої комісії він був невисокої думки, оскільки вона припустила знищення великої кількості справ, взявши на себе право визначати їхню історичну цінність⁷⁹.

Новий етап в історії архіву розпочався 1920 р., із зосередженням заходами губарху в Одесі архівних комплексів ліквідованих установ. На базі генерал-губернаторського зібрання було засновано Одеський історичний архів, де під керівництвом кваліфікованого архівіста Ю. Г. Оксмана почалися його систематизація, описання і каталогізація⁸⁰. Історик Г. Я. Сергієнко підкреслив, що Одеський архів було утворено завдяки генерал-губернаторському, оскільки саме навколо нього почали концентруватися архіви інших установ⁸¹.

У нашому розпорядженні є цифрові показники, що дозволяють подати числову характеристику сьогоденного фонду № 1 Держархіву Одеської області. Наводимо їх у таблиці 2.

Таблиця 2

**Кількість справ у генерал-губернаторському архіві
(1869-2000 рр.)**

Роки	Кількість справ	Джерело інформації
1869	144 955	Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 139, спр. 4. арк. 340.
1874	47 608	Рябінін-Скляревський О. Одеський краєвий історичний архів// Архівна справа.- 1928.- Кн.5-6.- С.75.
1939	41 067	Справа фонду Держархіву Одеської області
1940	57 292	Справа фонду Держархіву Одеської області
1945	29 553	Справа фонду Держархіву Одеської області
1951	28 314	Справа фонду Держархіву Одеської області
1961	29 544	Государственный архив Одесской области.- Одесса, 1961
2000	29 624	Паспорт архіву

З'ясовано, що архівісти в повоєнний час поповнювали фонд Канцелярії генерал-губернатора справами, що надійшли з Ізмаїльського і Кіровоградського архівів, а також документами, виявленими під час описання фонду місцевої духовної семінарії, неопisanого розпису тощо. На сьогодні неабиякими зусиллями архівістів фонд Канцелярії упорядковано. Найважливіше, що практично не порушена справочинна система зберігання справ. Її можна зафіксувати у таблиці 3.

Таблиця 3

**Сучасна архівно-справочинна структура
фонду "Канцелярія новоросійського і бессарабського
генерал-губернатора"⁸²**

Назва справочинства	Роки функціонування	Номери описів, кількість справ
Воєнна частина	1797-1840	218 (343 справи), щорічна. Алфавіт справ
Справочинство по Бессарабській області	1816-1840	214 (533 справи), щорічна
	1840-1859	215 (600 справ), щорічна
Справочинство по Таврійській губернії	1803-1823	219 (95 справ), щорічна. Алфавіт справ
Справочинство по Херсонській губернії	1803-1824	220 (202 справи). Алфавіт справ
Справочинство по Катеринославській губернії	1803-1824	221 (90 справ), щорічна. Алфавіт справ
Бухгалтерські книги і документи по новоросійських губерніях	1823-1867	2а (1 023 справ), щорічна інвентарна
Канцелярія	1823-1830	190 (451 справа), щорічна
	1830-1839	191 (753 справи)
	1840-1850	192 (771 справа), щорічна
	1846-1849	231 (19 справ)
	1850-1855	193 (578 справ), щорічна
	1856	194 (350 справ)
	1857	195 (585 справ)
	1858	196 (1 449 справ)
	1859	197 (1 068 справ)
	1860	198 (1 096 справ)
	1861	199 (396 справ)
Стіл управління колоніями	1837-1847	2 (101 справа)

Приватна канцелярія М. С. Воронцова	1839	149 (66 справ)
	1840	150 (55 справ)
	1841	151 (47 справ)
	1842	152 (107 справ)
	1843	153 (61 справа)
	1844	154 (108 справ)
Особлива частина	1845	166 (84 справи)
	1846	167 (57 справ)
	1847	168 (42 справи)
	1848	169 (13 справ)
	1849	170 (60 справ)
	1850-1851	171 (113 справ)
	1852-1854	172 (98 справ)
	1855-1862	173 (264 справи), щорічна
Особлива частина Таємне справочинство	1822-1838	200 (859 справ), щорічна
	1847	3 (10 справ)
	1848	206 (15 справ)
	1849	207 (5 справ)
	1852-1854	202 (74 справи), щорічна
	1855-1862	203 (293 справи)
Головний комітет для знищення сарани	1855-1870	1 (47 справ)
I (розпорядницьке відділення). Перший стіл	1862-1864	139 (282 справи)
	1865-1874	140 (889 справ), щорічна
I (розпорядницьке відділення). Другий стіл	1862-1864	146 (174 справи), щорічна
	1865-1874	147 (769 справ), щорічна
II (господарське) відділення. Перший стіл	1859-1866	16 (525 справ), щорічна
	1867-1871	17 (512 справ),

		щорічна
II (господарське) відділення. Перший стіл. Залізничне будівництво		223 (202 справи)
II (господарське) відділення. Другий стіл	1858-1861	41 (75 справ), щорічна
	1862-1866	42 (520 справ), щорічна
	1867-1868	43 (295 справ), щорічна
Карантинне відділення. Третій (пароплавний) стіл	1856-1858	252 (25 справ), щорічна
	1869-1874	44 (354), щорічна
III (земське) відділення. Перший стіл	1861-1864	60 (277 справ), щорічна
	1865-1867	61 (187 справ), щорічна
	1868-1872	62 (652 справи), щорічна
	1873-1874	63 (852 справи), щорічна
III (земське) відділення. Другий стіл	1859-1862	81 (210 справ), щорічна
	1863-1864	82 (204 справи), щорічна
	1865-1869	83 (652 справи), щорічна
	1870	84 (125 справ)
	1871-1874	85 (316 справ), щорічна
IV (судне) відділення. Перший стіл	1858-1860	94 (48 справ), щорічна
	1861-1863	95 (938 справ), щорічна
	1865-1866	97 (502 справи), щорічна
	1867-1868	98 (410 справ), щорічна
	1869	99 (183 справи)
	1870-1872	100 (250 справ), щорічна

	1873	101 (91 справа)
V (судне) відділення. Другий стіл	1861	109 (392справи). Алфавіт справ
	1862	110 (266 справ)
	1863	111 (334 справи)
	1864	112 (284 справи)
	1865	113 (329 справ)
	1866	114 (267 справ)
	1867-1869	115 (835 справ), щорічна
	1870-1874	116 (366 справ), щорічна
IV (судне) відділення. Третій стіл	1859-1862	123 (161 справа)
	1863-1864	124 (96 справ), щорічна
	1865-1873	125 (89 справ), щорічна
Справочинство Комітету надання підмоги чиновникам воєнно-сухопутного відомства, що потерпіли в роки Кримської війни	1856	228 (207 справ)
Справочинство товариства вільних матросів	1862-1877	229 (42 справи),229а (17 справ)
	1845-1860	229б (1 справа)
Справочинство Комітету надання підмоги населенню Новоросійського краю, що потерпіло в роки Кримської війни	1857	230 (548 справ), 230а (87 справ)
Справочинство установ поліції та суду міст Ізмаїла, Кілії, Вілкова, Ренії	1826-1856	236 (249 справ)
Книги і документи про очищення гирла Дунаю	1848-1855	5а (96 справ), щорічна
Дипломатична канцелярія Монастирські справи	1861-1873	6а(31справа), щорічна
Описи справ бухгалтерського столу	1866-1868	7а (36 справ), щорічна
Інвентарний опис	1796-1874	249 (471 справа), щорічна
	1802-1869	250 (34 справи),щорічна

	1837-1860	248 (1 084), щорічна
	1853-1855	251 (6 справ), щорічна

Отже, Канцелярія новоросійського і бессарабського генерал-губернатора формувалася з урахуванням реальних управлінських завдань, чим обумовлювалися раціональність та доцільність її структурних підрозділів. В основу її діяльності покладалася особовий, а не колегіальний принцип, найважливіші управлінські рішення приймав лише генерал-губернатор. Він визначав також оптимальну кількість чиновників, виходячи з кола проблем та пріоритетів своєї діяльності. Центральний уряд здебільшого не заперечував проти висловлених головними правителями краю пропозицій щодо її особового та кількісного складу. Канцелярія поділялася на дві досить умовні частини. До першої належали чиновники вищої кваліфікації, що виконували доручення генерал-губернатора. Завдяки їхній діяльності генерал-губернатор отримував достовірну аналітичну інформацію про найважливіші соціально-політичні процеси та тенденції їх розвитку в значному за територіальними розмірами регіоні. Крім того, вони вели формальне слідство, організовували і спрямовували становлення нових напрямів господарської діяльності тощо. Інші чиновники виконували суто технічну канцелярську роботу. Штатний розпис Канцелярії не був постійним, а формувався з урахуванням місцевих реальних управлінських завдань, які визначав керівник краю на кожному етапі своєї діяльності. Невелика кількість апарату чиновників, зокрема порівняно з сьогоденням, засвідчує його достатньо високий професійний рівень та вказує на обмежене коло питань соціально-економічного життя, яке контролювалося найвищою в краї державною установою, що є показником рівня історичного розвитку тогочасної російської державності. Увага зверталася на проблеми загальнодержавного значення, такі, як урегулювання етнічно-національних питань, дипломатичного характеру, протиепідемічні та профілактичні заходи, стан торгівлі. Зосередження уваги на вирішенні торговельно-економічних завдань пояснюється виділення місцевих коштів на утримання генерал-губернаторської Канцелярії.

Архів Канцелярії дійшов до наших днів, втративши п'яту частину своїх матеріалів, однак зберіг первісну внутрішню структуру. Цим і пояснюється значний науковий інтерес до нього.

¹ Рябінін-Скляревський О. Одеський краєвий історичний архів // Архівна справа. - 1928. - Кн. 5-6. - С. 76; Генерал від інфантерії І. М. Інзов (1768-1845), який першим обіймав посаду генерал-губернатора (з 20 вересня 1822 р. по 7 травня 1823 р.) не займався переформуванням Канцелярії

² Записки Филиппа Филипповича Вигеля. - М., 1829. - Ч. VI. - С. 91

³ Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 200, 1823 р., спр. 1, арк. 1

⁴ Там само, ф. 1, оп. 150, 1840 р., спр. 19.

⁵ Вересаев В. Спутники Пушкина. - М., 1937. - Т. 1. - С. 312.

⁶ ПСЗ. - СПб., 1830. - Т. I. - С 12 декабрю 1825 по 1827. - № 154.

- ⁷2ПСЗ. - СПб., 1834. - Т. VIII. - Отд. 1. - 1833. - № 6297.
- ⁸2ПСЗ. - СПб., 1837. - Т. XI. - Отд. II. - 1836. - № 8841.
- ⁹2ПСЗ. - СПб., 1835. - Т. IX. - Отд. 1. - 1834. - № 6954.
- ¹⁰Варадинов Н. История Министерства внутренних дел. - СПб., 1862. - Ч. III. - Кн. 3. - С. 55, 142, 239.
- ¹¹11 2ПСЗ. - СПб., 1836. - Т. X. - Отд. 1. - 1835. - № 8108; СПб., 1838. - Т. XII. - 1837. - № 10131.
- ¹²22ПСЗ. - СПб., 1844. - Т. XVIII. - Отд. 1. - 1843. - № 17375.
- ¹³Дондуков-Корсаков А. М. Мои воспоминания // Старина и новизна: Ист. сборник. - СПб., 1903. - Кн. VI. - С. 75-76.
- ¹⁴Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 192, спр. 44, арк. 1, 14.
- ¹⁵2ПСЗ. - СПб., 1847. - Т. XXI. - Отд. I. - 1846. - № 19852.
- ¹⁶Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 166, 1845 р., спр. 43, арк. 4-16.
- ¹⁷Варадинов Н. История Министерства внутренних дел. - С. 292.
- ¹⁸2ПСЗ. - СПб., 1846. - Т. XX. - 1845. - № 18872; СПб., 1847. - Т. XXI. - 1846. - № 19852, 20286; СПб., 1856. - Т. XXX. - 1855. - № 28954.
- ¹⁹Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 170, 1849 р., спр. 40; 2ПСЗ. - СПб., 1855. - Т. XXV. - 1854. - № 23959.
- ²⁰Там само, ф. 1, оп. 149, 1839 р., спр. 14, 106.
- ²¹2ПСЗ. - СПб., 1856. - Т. XXX. - Отд. 1. - 1855. - № 28, 954.
- ²²2ПСЗ. - СПб., 1856. - Т. XXX. - Отд. 1. - 1855. - № 29, 688; СПб., 1857. - Т. XXXI. - Отд. 1. - 1856. - № 31070.
- ²³Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 140, спр. 65, арк. 6-8.
- ²⁴Від Росії відійшли Ізмаїльське градоначальство, м. Кагул з більшою частиною повіту та частина Аккерманського та Кишинівського повітів, колонії Болград і Табак.
- ²⁵Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 195, 1857 р., спр. 200, арк. 4.
- ²⁶2ПСЗ. - СПб., 1860. - Т. XXXIII. - Отд. 1. - 1858. - № 34000.
- ²⁷Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 195, 1857 р., спр. 200, арк. 40.
- ²⁸2ПСЗ. - СПб., 1866. - Т. XXXVIII. - Отд. I. - 1863. - № 39847.
- ²⁹Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 140, спр. 9, арк. 5; оп. 140, спр. 42, арк. 6.

- ³⁰ Там само, ф. 1, оп. 17, спр. 14, арк. 1-2; оп. 140, спр. 42, арк. 5.
- ³¹ Там само, ф. 1, оп. 140, спр. 42, спр. 87, арк. 4.
- ³² Там само, ф. 1, оп. 140, 1865 р., спр. 8, арк. 28, 40; оп. 85, 1871 р., спр. 79.
- ³³ Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 173, 1855 р., спр. 12, арк. 1-2.
- ³⁴ Козирев В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII - перша половина XIX століття). - Запоріжжя, 1999. - С. 374-376.
- ³⁵ Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 150, 1840 р., спр. 5.
- ³⁶ Там само, ф. 1, оп. 167, 1846 р., спр. 111, арк. 1-2.
- ³⁷ Там само, ф. 1, оп. 195, 1857 р., спр. 200, арк. 49.
- ³⁸ Козирев В. К. Названа праця. - С. 376-381.
- ³⁹ Захарова О. Ю. "Генералы своих судеб". М. С. Воронцов - генерал-губернатор Новороссийского края. - М., 1998. - С. 32; Записки Филиппа Филипповича Вигеля. - С. 90, 121; перевидання. - М., 2000. - С. 469-471.
- ⁴⁰ Записки Филиппа Филипповича Вигеля. - С. 122.
- ⁴¹ Там само - С. 123.
- ⁴² Зубков Н. Н. Вигель Филипп Филиппович // Русские писатели. 1800-1917. - Биографический словарь. - М., 1989. - Т. 1. - С. 439.
- ⁴³ Записки Филиппа Филипповича Вигеля. - С. 91.
- ⁴⁴ Евсеева М. К. Лёвшин Алексей Ираклиевич // Русские писатели. 1800-1917. - Биографический словарь. - С. 307.
- ⁴⁵ Архив князя Воронцова. - М., 1893. - Т. 39. Письма к князю М. С. Воронцову А. И. Левшина, А. П. Бутенева, И. В. Сабанеева. - С. 1.
- ⁴⁶ Одесса 1794-1894. - Одесса, 1895. - С. 597.
- ⁴⁷ Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794-1914. - К., 1999. - С. 162.
- ⁴⁸ Архив князя Воронцова. - Т. 39. - С. 155.
- ⁴⁹ Захарова О. Ю. "Генералы своих судеб". - С. 64.
- ⁵⁰ Архив князя Воронцова. - Т. 39. - С. 163.
- ⁵¹ Захарова О. Ю. "Генералы своих судеб". - С. 37.
- ⁵² Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 2, спр. 17, арк. 2-7.

- ⁵³Рогачевский А. Б. Липранди Иван Петрович // Русские писатели. 1800-1917. - Биографический словарь. - М., 1994. - Т. 3. - С. 362-363.
- ⁵⁴Записки Филиппа Филипповича Вигеля. - С. 117.
- ⁵⁵ИР НБУ, V, № 1229, 1 231; Р. В. Блюрамберг И. П. // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. - Т. 7. - СПб., 1891. - С. 72-73.
- ⁵⁶Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. - К., 1910. - Т. 2. - С. 287; Павловский И. Ф. Полтава: Ист. очерк. - Полтава, 1910. - С. 363.
- ⁵⁷Хмарський В. М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Апполон Скальковський // Записки історичного факультету. - О., 1998. - С. 28-31.
- ⁵⁸Чижевич О. Город Одесса и одесское общество // Из прошлого Одессы. - Сб. Статей / Составлен Л. М. Де-Рибасом. - О., 1894. - С. 18.
- ⁵⁹Середонин С. М. Исторический обзор деятельности Комитета министров. - Т. 3. - Ч. I. - СПб., 1902. - С. 278.
- ⁶⁰Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 94, 1858 р., спр. 299.
- ⁶¹Там само, ф. 1, оп. 140, спр. 1, арк. 18; оп. 63, 1872 р., спр. 66.
- ⁶²Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 85, спр. 42.
- ⁶³Войналович Е. В., Кармазинская М. А. Капнист Петр Иванович // Русские писатели 1800-1917. - Биографический словарь. - М., 1992. - Т. 2. - С. 462; Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 248, 1846 р., спр. 3543, арк. 30.
- ⁶⁴Столетие Киевской первой гимназии (1809-1811-1911). - К., 1911. - Т. 2. - С. XXX.
- ⁶⁵Записки Филиппа Филипповича Вигеля. - С. 91.
- ⁶⁶Вересаев В. Спутники Пушкина. - С. 323.
- ⁶⁷Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 149, 1839 р., спр. 129, арк. 12.
- ⁶⁸Середонин С. М. Исторический обзор деятельности Комитета министров. - Т. III. - Ч. 2. - СПб., 1902. - С. 143.
- ⁶⁹Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 140, спр. 1, арк. 18.
- ⁷⁰История Одессы, составленная К. Смольяниновым. - Одесса, 1853. - С. 240.
- ⁷¹Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 140, 1873 р., спр. 113, арк. 10, 12; Шандра В. Вопросник Н. В. Калачова о положении архива Канцелярии новороссийского и бессарабского генерал-губернатора // Отечественные архивы. - 2000. - № 5. - С. 62-67.
- ⁷²Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 140, спр. 42, арк. 38; оп. 153, спр. 4, арк. 23.
- ⁷³Там само, ф. 1, оп. 139, 1862 р., спр. 4, арк. 340.

⁷⁴Шандра В. Названа праця. - С. 65.

⁷⁵Рябінін-Скляревський О. Одеський краєвий історичний архів. - С. 75.

⁷⁶Держархів Одеської області, ф. 1, оп. 152, спр. 82, арк. 2-3.

⁷⁷Хмарський В. М. Названа праця. - С. 106-113.

⁷⁸Сборник материалов, относящихся до архивной части в России. - Т. II. - Петроград, 1917. - С. 31-32, 43-50, 57, 65.

⁷⁹Рябінін-Скляревський О. Одеський краєвий історичний архів. - С. 77.

⁸⁰Малинова Г. Оксман Юліан Григорович // Українські архівісти. - К., 1999. - Вип. I (XIX ст. - 1930-ті рр.). - С. 259.

⁸¹Сергієнко Г. Перші радянські архівні установи на Україні // Науково-інформаційний бюллетень Архівного управління УРСР. - 1960. - № 3(4). - С. 10.

⁸²Таблиця у дещо змінених вигляді та редакції опублікована у книзі: Алексеева В. Ю. "Фонды Государственного архива Одесской области": Указатель, ч. 1. Досоветский период. - Одесса, 2000 (з тією різницею, що ведучими є номери описів, що робить її зручною для роботи архівістів. У нашій подачі ведучими стали структурні частини (справочинства), оскільки вони повніше задовольняють науковий пошук).